

"O'TKAN KUNLAR" – O'ZBEK ROMANCHILIGINING GULTOJI*Arziqulova Dilobar Narmuhammad qizi**Fan va texnologiyalar univertiteti**O'zbek tili va adabiyot yo'nalishi**1-bosqich talabasi***Annotatsiya**

Ushbu maqolada o'zbek adabiyoti tarixida yangi davrni boshlab bergan buyuk adib Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani o'zbek romanchiligining cho'qqisi va "gultoji" sifatida tahlil qilinadi. Maqolada asarning yaratilish tarixi, undagi milliy ruhning maqsadi va yozuvchining badiiy mahorati keng yoritilgan. Roman nafaqat ishqiy sarguzashtlar majmuasi, balki Turkistonning XIX asr o'rtalaridagi ijtimoiy-siyosiy ahvoli, millat taqdiri va parokandalikning fojiviy oqibatlarini aks etgan tarixiy to'ntarilish sifatida ko'rib chiqiladi.

Muallif Otabek va Kumushning pok muhabbati orqali insoniy tuyg'ularning yuksakligini, Yusufbek hoji obrazi orqali esa davlat arbobining vatanparvarlik va millat dardi bilan yashash tamoyillarini ochib beradi. Shuningdek, maqolada asarning tili, undagi xalqona iboralar, maqol va matallarning badiiy vazifasi hamda Qodiriyning o'zbek tili rivojiga qo'shgan hissasi ilmiy asoslanadi. Tadqiqot davomida "O'tkan kunlar" romani bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmaganligi, u yosh avlod tarbiyasida milliy qadriyatlarni e'zozlash va tarixiy xatolardan xulosa chiqarishda muhim manba ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar. Abdulla Qodiriy, O'tkan kunlar, o'zbek romanchiligi, milliy adabiyot, Otabek va Kumush, badiiy mahorat, tarixiy haqiqat, badiiy obraz, Turkiston fojiasi.

O'zbek adabiyoti tarixida shunday asarlar borki, ular shunchaki mutolaa uchun emas, balki millatning o'zligini anglatuvchi ma'naviy pasportiga aylanadi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani aynan shunday monumental asar bo'lib, u o'zbek adabiy tafakkurini yangi bosqichga — professional romanchilik darajasiga olib chiqdi. XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotida kechayotgan og'ir tanazzul, chorizm mustabidligi va ichki nizo-nifoqlar ortidan dunyoga kelgan ushbu asar, millat dardini badiiy matnda aks ettirishning yuksak namunasi bo'ldi.

Adib asarni yozishga kirishar ekan, uning oldida nafaqat ishqiy sarguzasht tasvirlash, balki o'zbek xalqining milliy qiyofasini, turmush tarzini va eng asosiysi, o'sha davrdagi parokandalik sabablarini badiiy tahlil qilish vazifasi turgan edi. "O'tkan kunlar"ning "gultoji" deb e'tirof etilishiga sabab shundaki, Qodiriy unda Sharqona hikoyachilik an'analarini G'arbning realistik romanchilik uslubi bilan mahoratli tarzda

uyg'unlashtira oldi. Asardagi har bir so'z, har bir tasvir o'zbek tilining naqadar boy va jozibadorligini namoyon etadi.

Romanda tasvirlangan Qo'qon xonligi va Toshkent bekligi o'rtasidagi sovuq munosabatlar milliy davlatchilikning inqirozini ko'rsatadi. Qodiriy asar davomida "o'zbek" va "qipchoq" qabilalarining sun'iy ravishda bir-biriga qarshi qo'yilishi, saroy fitnalari va Azizbek kabi mustabid hokimlarning o'zboshimchaligini millat tanining ochiq yarasi sifatida tasvirlaydi. Bu yerda tanazzul — bu hokimiyatning xalq manfaatidan uzilib, faqat shaxsiy g'araz va taxt talashish quroliga aylanishidir. Yusufbek hoji kabi millat qayg'usi bilan yashaydigan siymolarning ovozi esa, mana shu siyosiy g'ashlik va johillik shovqini ostida eshitilmay qoladi. Millat tanazzulining eng dahshatli ko'rinishi — bu jamiyatning ichki qatlamlaridagi ishonchsizlik va hasaddir. Homid timsolida muallif millatning "ichki dushmani"ni ko'rsatadi. Homid kabi kimsalar o'z manfaati yo'lida millatning eng iqtidorli, ma'rifatli vakillarini (Otabekni) yo'q qilishdan, ularga tuhmat toshini otishdan qaytmaydilar. Qachonki jamiyatda xoinlik va xudbinlik "ezgulik" ustidan g'alaba qozona boshlasa, o'sha millat ma'naviy o'limga mahkumdur. Yusufbek hojining: "Birimizni birimiz g'ajib, birimizning go'shtimizni birimiz yeb turgunimizcha, oraga rus kirdi-da, tamom bo'ldik!" degan o'tli xitobi shunchaki afsus emas, balki tarixiy hukmdir.

Otabekning Shom va Rossiya shaharlaridagi tartib-qoidalarni ko'rib, o'z yurtidagi turg'unlikdan iztirob chekishi — bu ma'rifatli insonning millat dardi bilan yonishidir. Tanazzulning yana bir ildizi — dunyo ilm-fanidan, iqtisodiy taraqqiyotdan orqada qolishda edi. Turkiston savdogarlari va amaldorlari yangilikka intilish o'rniga, eskilik botqog'ida qolishni afzal ko'rdilar. Qodiriy nazarida, o'zgarishni istamagan, islohotlardan qo'rqan va faqat "kechagi kun" bilan yashaydigan jamiyat muqarrar ravishda tanazzulga yuz tutadi.

Otabek obrazida Qodiriy o'zbek yoshlarining eng ilg'or, ma'rifatli vakilini gavdalantirdi. U faqat o'z baxtini o'ylaydigan yosh yigit emas, balki Turkistonning ijtimoiy-siyosiy ahvolidan qayg'uradigan, dunyo ko'rgan shaxsdir. Uning Marg'ilon safarida Kumushni sevib qolishi — o'sha davrdagi "ota-ona tanlagan yorga uylanish"dek qotib qolgan an'anaga qarshi ilk ichki isyoni edi. Otabek muhabbatda shaxsiy tanlov va ma'naviy yaqinlik tarafdori bo'lib maydonga chiqdi. Biroq uning fojiasi shundaki, u yashayotgan muhit (O'zbek oyim timsolidagi mutaassiblik va Homid timsolidagi razolat) hali bunday yuksak tuyg'ularni qabul qilishga tayyor emas edi. Otabekning Kumushga bo'lgan ishq shunchaki havas emas, balki uning butun borligini qamrab olgan, ma'naviy dunyosini o'zgartirgan muqaddas bir tuyg'u edi. Qodiriy Otabek tili bilan "Kumushsiz menga hayot harom" qabilidagi gaplarni shunchaki aytmaydi, balki qahramonning xatti-harakatlari orqali bu sevgining naqadar cheksizligini isbotlaydi. Otabek uchun Kumush — nafosat, poklik va hayot mazmunidir. U Kumushni ilk bor ko'rganida "hushidan ketishi" shunchaki jismoniy

holat emas, balki ruhiy uygʻonish edi. U Margʻilonga intilar ekan, har qanday xavf-xatarga, hatto oʻlimga ham tayyor edi. Homidning tuhmatlari bilan dor ostiga borishi, zindonlarda azob chekishi ham uning Kumushga boʻlgan sadoqatini zarracha kamaytirmadi. Otabek uchun Kumush — u intilgan "yangi dunyo"ning, goʻzallik va adolatning timsoli edi.

Asarning eng ogʻriqli nuqtasi — Otabekning oʻz irodasiga qarshi, onasining qistovi bilan Zaynabga uylanishidir. Otabek Zaynabni yomon koʻrmaydi, lekin uni seva olmaydi. Uning uchun Zaynab — oʻz irodasining topshalishi va erkinligi boʻgʻilishi ramzidir. Zaynab bilan bir uyda yashash Otabek uchun maʼnaviy qiynoqqa aylanadi. U Kumushning yonida oʻzini baxtiyor his qilsa, Zaynabning yonida oʻzini "jinoatchi"dek his etadi. Uning bu ikki ayol oʻrtasidagi sarsonligi — oʻsha davrdagi koʻp xotinlik illatining erkak ruhiyatini ham qanchalik mayib qilishini koʻrsatadi. Otabekning fojiasi shundaki, u na Kumushni toʻla baxtli qila oladi, na Zaynabga erlik mehrini bera oladi. U Kumushni haddan tashqari eʼzozlagani sayin, Zaynabning hasadi alanganib boradi. Otabekning "adolat" qilishga urinishlari (ikki shahar oʻrtasida sarson boʻlishi) natijasiz tugaydi. Zaynab tomonidan Kumushga berilgan zahar — aslida Otabekning qalbiga berilgan zarba edi.

Qodiriy ushbu uchlik munosabati orqali shunday xulosaga keladi: muhabbatda uchinchi shaxsning paydo boʻlishi — fojining boshlanishidir. Otabekning bu ikki oʻt orasida qolishi uning nafaqat shaxsiy baxtini, balki hayotga boʻlgan umidini ham soʻndiradi.

Kumushning vafoti — bu hasadning (Zaynab), mutaassiblikning (Oʻzbek oyim) va nifoqning (Homid boshlab bergan fitna) birlashgan zarbasidir. Otabek oʻz sevgisini asrab qolish uchun bor kuchini sarfladi, hatto "ikki oʻt orasida" qolib boʻlsa-da, Kumushni eʼzozladi. Biroq u yashayotgan jamiyatning qora niyatlari bu pok muhabbatdan ustun keldi. Zaynab tomonidan berilgan zahar — aslida nafaqat Kumushning jismiga, balki Otabekning hayot mazmuniga, butun bir millatning kelajagiga berilgan zahar edi. Kumushning oʻlimi Otabekni tiriklayin "oʻldirdi". Uning oʻz sevgilisining qabri tepasida chekkan faryodi — bu nafaqat ayriliq dardi, balki adolatsiz dunyoga boʻlgan soʻnggi nafratidir. Qodiriy Otabekning bu holatini shunday mahorat bilan chizadiki, oʻquvchi qahramonning naqadar tanho va chorasiz qolganini butun vujudi bilan his qiladi. Otabek uchun endi na Toshkentda, na Margʻilonda hayot bor edi. U oʻzi sevgan goʻzallikdan ayrilgach, bu dunyo bilan bogʻlab turgan barcha rishtalarni uzdi.

Asar yakunida Otabekning Turkiston ozodligi yoʻlidagi janglarda — rus bosqinchilariga qarshi kurashda shahid boʻlishi ramziy maʼnoga ega. Bu bilan muallif shunday gʻoyani ilgari suradi: shaxsiy baxtini yoʻqotgan inson uchun eng oliy maqsad — Vatan ozodligidir. Otabek oʻzining shaxsiy dardi va iztiroblarini umummilliy

dardga aylantirdi. Uning o'limi — qullikda yashashdan ko'ra, hurriyat yo'lida jon berish afzal degan jadidona qarashning yorqin isbotidir.

Kumush va Otabek jismonan bu dunyoni tark etdilar, biroq ular o'zbek xalqi qalbidagi eng yuksak cho'qqiga ko'tarildilar. Ularning fojiasi bizni hamisha hushyorlikka, bir-birimizga mehri bo'lishga va millat birligini asrashga chorlaydi. "O'tkan kunlar" — bu nafaqat o'tgan kunlarimizning dardi, balki kelajagimiz uchun eng katta saboqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Qodiriy. "O'tkan kunlar" (roman) — 1922–1925
2. Habibulla ormatov, U. Qodiriy bog'i. – Toshkent: Ma'naviyat, 1996.
3. Sharafiddinov, O. Birinchi mo'jiza. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1979.
4. Yo'ldoshev, Q. Yoniq so'z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. (Romandagi badiiy til tahlili uchun). Qodiriy. "Otam haqida" — 1983